

SZÁNTÓ ZOLTÁN

Kontraszelekció és erkölcsi kockázat a politikában**Vázlat az információs aszimmetria közgazdaságtani fogalmainak politikatudományi alkalmazhatóságáról**

Az írás a kontraszelekció és az erkölcsi kockázat információ-gazdaságtani fogalmának politikatudományi alkalmazhatósága mellett érvel. Azt kívánja bemutatni, hogy a politikai piac szereplői közti információs aszimmetria mechanizmusainak éppúgy lehetnek súlyos negatív hatásai a demokratikus politikai rendszer működésére nézve, mint ahogy a gazdasági szereplők közti információs aszimmetria – Nobel-díjas közgazdászok érvei szerint – alááshatja a piaci verseny hatékonyságát. Az írás új megvilágításba helyezi a – már Platón óta ismert – politikai kontraszelekció jelenségét, továbbá részletesen foglalkozik az erkölcsi kockázat és a megbízó–megbízott relációk megjelenésével a politikában. Érinti tovább azoknak a mechanizmusoknak – a jelzésnek és a szűrésnek – a megjelenését a politikában, melyeket a közgazdászok az információs aszimmetria csökkentésére ajánlanak.*

Journal of Economic Literature (JEL) kód: D72 D82.

A modern politikai gazdaságtanban általánosan elfogadott nézet szerint (*Barro* [1973], *Ferejohn* [1986]) a demokráciában a választási rendszereknek két fontos funkciója van. Egyrészt kiválasztani a hozzáértő, elsősorban a közérdeket szolgáló, jog- és normakövető (azaz: „jó szándékú”, „becsületos” vagy „tisztességes”) politikusokat, másrészt – megválasztásuk esetén – fegyelmezni a túlzott mértékben a saját egyéni érdekeiket követő, hozzáértés nélküli, jog- és normasértő (azaz: „rosszindulatú”, „álnok” vagy „tisztességtelen”) politikusokat.¹ A továbbiakban az egyszerűség kedvéért az előbbi esetre a jó politikusok,

* Tanulmányunk megírását nagymértékben inspirálta Abdullah A. Dewan 2006-ban megjelent *Adverse selection and moral hazard in politics* című politikai esszéje. Gondolatmenetünk kifejtése során – támaszkodva Dewan írására – igyekszünk összefoglalni főbb érveinek analitikus alapjait és tapasztalati következményeit. A szóban forgó esszében nem szerepelnek hivatkozások, a szerző az összefüggéseket leegyszerűsítve mutatja be, a fogalmi apparátust Bangladeshtől politikai viszonyainak ábrázolására használja. Az írás azonban jól megmutatja, hogyan lehet a modern közgazdaságtan néhány egyszerű modelljét konkrét politikai jelenségek alaposabb megértésére felhasználni. Köszönettel tartozunk *Csák Jánosnak, Ilonszki Gabriellának, Juhász Pálnak, Körösi Andrásnak, Láncki Andrásnak, Lengyel Györgynek, Orbán Annamáriának, Szalai Ákosnak, Takács Károlynak, Tóth István Jánosnak*, valamint a Közgazdasági Szemle névtelen bírálójának az írás korábbi változatához fűzött értékes észrevételeikért.

¹ A megkülönböztetés alapja a modern politikai gazdaságtan azon elképzelése, amely szerint a politikai piac – amelyre elsősorban a potyautas-probléma, a külső gazdasági hatások (externáliák) és a gazdasági piacok más kudarcainak kiküszöbölése miatt van szükség – tiszta, illetve különböző típusú kváziközjavakat biztosít, mint például jogbiztonság, honvédelem, közbiztonság, közoktatás, közutak, s folytathatnánk még a sort. Ezek fogyasztásából az állampolgárok nem (vagy csak részlegesen) zárhatók ki, s ezek fogyasztói nem (vagy csak részben) rivalizálnak egymással (*Johnson* [1999] 77–98. o., illetve 260. o., *Cullis–Jones* [2003] 70–107. o.). A közérdek fogalmát pedig – Mancur Olson immár klasszikus érve szerint – célszerűnek tűnik a közjavak terminusaiban újra-definiálni (*Olson* [1997] 13–28. o.). Ebből a felfogásból mindenestre az következik, hogy a politikai piac kínálati

míg az utóbbira a rossz politikusok kifejezést használjuk.² A szóban forgó szemléletmód képviselői a hangsúlyt ez utóbbi típusra helyezik, s helyzetének értelmezésére többnyire a – közgazdaságtanból származó – erkölcsi kockázat fogalmát használják. A rossz politikusok ugyanis súlyos konfliktusba keveredhetnek, mindenekelőtt akkor, ha a választópolgárok közös érdekei helyett elsősorban saját maguk és családjuk, barátai, párttársaik vagy üzletfeleik érdekeit szolgálják. Ha a hivatalban lévő politikusokra és közhivatalnokokra a „*kéz kezét mos*” megalapozott gyanújának árnyéka vetül, akkor vélhetően nem fogják őket újraválasztani a következő szavazáson.

Az információhiány, sőt a jelöltekről terjesztett megtévesztő és hamis kép, valamint más ehhez hasonló manipulációk azonban könnyen komoly torzulásokat idézhetnek elő a választási rendszer működésében. Mindezek következtében pedig nehéz lehet igazi garanciát találni arra, hogy a választások valóban közérdeket szolgáló kormányzást eredményezzenek. Másképpen: a kampány során a politikai pártok színeiben induló jelöltek a minél több szavazat megszerzése érdekében sokszor olyan választási ígéreteket fogalmaznak meg, amelyeket nehéz (vagy éppen lehetetlen) betartani. Viselkedésük azonban a választások után gyakran gyökeres fordulatot vesz, nincs összhangban korábbi ígéreteikkel. Ezek szerint a választók valóban kénytelenek valamilyen erkölcsi kockázatot vállalni? Ennek a kérdésnek a részletesebb megválaszolásához célszerűnek látszik néhány egyszerű mikro-ökonómiai – pontosabban információ-gazdaságtani – fogalmat szemügyre venni.

Az információs aszimmetria piacverseny-torzító hatásai

Az a tétel, hogy a piaci verseny mindig társadalmi jólétet (Pareto-hatékonyságot) eredményez, többek között azon a feltételezésen nyugszik, hogy a gazdasági folyamatok minden piaci szereplő számára egyformán ismertek. Ezt a feltevést gyakran a tökéletes informáltság kifejezéssel írják le, ami abból következik, hogy az információszerzéshez és -feldolgozáshoz kapcsolódó tranzakciós költségek nagyságát a hagyományos ökonómiai modellek nullának tételezik fel. De mi történik akkor, ha a szóban forgó tudás hiányos? Milyen következményekkel jár az a helyzet, ha a piaci szereplők eltérő mértékben képesek az említett költségeket vállalni? Az erre a kérdésre adott válasz szerint *aszimmetrikus információs helyzet* alakul ki: az egyik fél több információval rendelkezik a másiknál adott tevékenység elvégzése során. Márpedig ez az általánosan elterjedt jelenség számottevően befolyásolja a valóságos piacok működését és teljesítményét.³

oldalát elsősorban megtévesztő politikusoktól – javadalmazásuk fejében – azt várhatjuk, hogy gondoskodnak a (kvázi)közjavak biztosításáról a társadalom számára, s így szolgálják a széles értelemben vett közérdeket. Anthony Downs úttörő jelentőségű könyve, amelyben az elsők között vizsgálja a hagyományos közgazdaságtan feltevéseiből kiindulva a demokratikus politikai rendszerek működését, ugyanakkor azt a feltevést fogalmazza meg a politikusok kapcsán, hogy – hasonlóan a gazdasági élet szereplőihöz – ők is saját hatalmuk, jövedelmük és presztízsük maximalizálására törekkenek, s a közjavak biztosítása – megfelelő szabályozás esetén – magánérdekeik elérését célzó tevékenységük mellékterméke lesz (Downs [1957]).

² Ez a megkülönböztetés persze, mint minden *tiszta* típus, leegyszerűsítő, egy többdimenziós fogalmi rendszer két szélső pólusát testesíti meg. Ugyanakkor érvelésünk kifejtése céljából termékenynek tűnik. (Ráadásul a szakirodalom is használ hasonló terminológiát – lásd például Fearon [1999], Caselli–Morelli [2004]). Az árnyaltabb elemzés során természetesen az olyan esetekre is ki kell térni, mint például hozzáértő, de tisztességtelen vagy nem hozzáértő, de tisztességes politikusok stb. Sőt, az igazi dilemmákat éppen ezek az esetek vetik fel.

³ G. Akerlof, M. Spence és J. Stiglitz 2001-ben az információs aszimmetriával jellemezhető piacok elemzéséért kapott közgazdasági Nobel-díjat, s többek között kimutatták, hogyan vezet az információs aszimmetria a gazdasági piacok működésének kudarcához. Munkásságukról jó áttekintést olvashatunk a Bekker [2005] kötetben: Akerlofról Madarász Kristóf és Vincze János (775–786. o.), Spence-ről Gömöri András (787–802. o.) és Stiglitzről Farkas Beáta (803–814. o.) írt.

Az információ-gazdaságtani szakirodalom külön tárgyalja az információs aszimmetria két alapesetét: a 1. kontraszelekció (*adverse selection*) a rejtett és hamis információ következményét fejezi ki, míg 2. az *erkölcsi kockázat* (*moral hazard*) azt a – korábban fel nem ismert – rejtett motivációt jelenti, amely a szelekció után alakul ki. A kontraszelekció akkor fordul elő, amikor az egyik fél (például egy autóvásárló, egy hiteligeny-bíráló, egy munkaadó vagy egy választópolgár) nem képes felismerni a másik fél (például egy használtautó-kereskedő, egy hiteligenylő, egy munkavállaló vagy egy politikusjelölt) valamely fontos jellemzőjét (mondjuk felkészültségét, valódi szándékát vagy becsületességét). Ennek folytán az aszimmetrikus informáltság körülményei között az előbbieket áldozatul eshetnek az utóbbiak megtévesztő és félrevezető magatartásának. Ekkor pedig működésbe lép a kontraszelekció mechanizmusa: fokozatosan tűnnek el a tisztességes használtautó-kereskedők, az őszinte hiteligenylők, a megbízható munkavállalók és a jó politikusok a színről.

George Akerlof eredeti példájában a használtautó-piacon egyensúlyi állapotban csak rossz minőségű autók („tragacsok”) adásvétele zajlik, a jó minőségű használt autókkal kereskedők már kiszorultak a piacról (Akerlof [1970]). Tegyük fel, hogy használt autót szeretnénk venni, de nem tudjuk pontosan megítélni a minőségét. Erre csak az eladók képesek, mivel egyedül ők rendelkeznek azokkal az információkkal, amelyek birtokában pontosan eldönthető, hogy az adott jármű tragacs-e, vagy sem. Persze minden kereskedő váltig bizonygatja saját kocsijának kiváló minőségét. A minőséggel kapcsolatos bizonytalanság miatt azonban csak olyan árat leszünk hajlandók fizetni, amely nem éri el a jó minőségű használt autó tényleges árát, de magasabb lesz a tragacs áránál. Így egyre kevésbé éri meg jó minőségű használt autót értékesíteni a piacon, viszont a tragacsokkal továbbra is érdemes kereskedni. Ráadásul a tisztességtelen használtautó-kereskedők – túl azon, hogy tragacsaikat jó minőségű autónak állítják be – további versenytorzító praktikákat alkalmazhatnak profitcéljaik eléréséhez (például meghamisítják a kilométer-számláló állását, eredetbizonytalan gépkocsikat árulnak stb.). Így aztán még nehezebb lesz megbízható használt autót vásárolni, a piacon általánossá válik az opportunizmus (a jogi és erkölcsi megfontolások által nem korlátozott, önérdékkövető magatartás).

Védekezés a kontraszelekció és az erkölcsi kockázat ellen

Mit tudnak tenni a tisztességes használtautó-kereskedők a kontraszelekció megakadályozása, vagy legalábbis káros hatásainak mérséklése érdekében? Akerlof [1976] szerint az információs aszimmetria csökkentése céljából a jó minőségű használtautó-tulajdonosoknak érdekében áll „jelezni” (*signalling*) autójuk valódi minőségét, mondjuk garancia vállalásával. Még akkor is, ha ez költséges, mivel csak így tudják növelni annak esélyét, hogy jó áron értékesítsék gépkocsijukat.⁴ A jelzés persze csak akkor működik, ha az érintettek kevesebbet költenek rá annál, mint amennyi nyereség keletkezhet az árkülönbözetből. A munkaerőpiacra vonatkozó jelzés elméletét eredetileg Spence [1973] dolgozta ki. Azt vizsgálta, hogyan csökkenthető a munkavállalók és munkaadók közti információs aszimmetria a munkaerő-felvétel során azáltal, hogy a munkavállalók iskolai végzettségüket tanúsító dokumentumokat (például bizonyítványokat, ajánlóleveleket) használnak a munkavállaló által nem ismert képességeik, felkészültségük és szándékaik hiteles jelzésére.

A kontraszelekció kivédésére a közgazdászok szerint a vevők más eszközt vehetnek igénybe: megsűrhetik (*screening*) az eladókat egy olyan ajánlattal, amellyel színvállásra

⁴ Pontosabban fogalmazva: igazából csak akkor éri meg jelezni, ha ez költséges, különben minden piaci szereplőnek megérné (akár hamisan) jelezni (*fake signal*). Az információ-gazdaságtanban ez az elv *costly-to-fake principle* néven ismeretes (lásd például Frank [1991] 523–524. o.)

készíthetik őket. Például nagyon alacsony árajánlással kiszűrhetik az álnok kereskedőket, s utána megfizetik a magasabb árat a jobb minőségű autót áruló kereskedőnek. Elsőként *Stiglitz* [1977] használta a szűrés fogalmát a biztosítási piacon előforduló információs aszimmetria versenytorzító hatásának elemzése kapcsán. Olyan piacot modellezett, ahol a biztosítók nem rendelkeznek kellő információval ügyfeleik tényleges kockázati helyzetéről, s a potenciális ügyfelek szűrésével próbálják meg csökkenteni a kockázatot.⁵

Az erkölcsi kockázat akkor alakul ki, amikor a nehezen megfigyelhető és ellenőrizhető szereplőket több dolog is arra ösztönzi, hogy épp ellentétesen viselkedjenek, mint azt korábban vártuk. Például a biztosítótársaságok figyelték meg azt az általános jelenséget, hogy az emberek viselkedése jelentősen megváltozik a biztosítás megkötése után (*Cullis–Jones* [2003] 155. o.). Egyrészt kisebb gondossággal járnak el (például kevésbé óvatosan bánnak a gyufával tűzkár elleni biztosítás megkötését követően, vagy kevésbé óvatosan vezetnek cascóval a zsebükben), másrészt a káresemény bekövetkezésekor hajlamosak el túlozni a kár nagyságát (például lakástűz esetén a kopott szőnyegből hirtelen valódi perzsa lesz, vagy az összetört autó értéke az egekbe szökik). Ezt a két esetet nevezzük *ex ante*, illetve *ex post* erkölcsi kockázatnak. Ezek a problémák szintén az információs aszimmetriából fakadnak.

Az erkölcsi kockázat sajátos esetét alkotják a megbízó–megbízott (*principle-agent*) kapcsolatok, amikor az egyik fél (a megbízott) a másik fél (a megbízó) érdekében cselekszik (*Cullis–Jones* [2003] 139–140. o.). A megbízott általában több információval rendelkezik saját képességeiről, szándékairól és tetteiről, mivel a megbízó ezeket sohasem tudja tökéletesen megismerni és ellenőrizni. Így a megbízottnak lehetősége kínálkozik olyan viselkedést tanúsítani, amely ellentétben áll a megbízó érdekeivel. Vegyük például a munkáltató és a munkavállaló kapcsolatát. A munkaszerződés megkötése után a munkavállaló – saját érdekeit szem előtt tartva – hajlamos lesz a lazsálásra, mert a munkaadó többnyire nem tudja pontosan megfigyelni és ellenőrizni a munkáját.⁶

Az információs aszimmetria következményei a politikában

A kontraszelekció és az erkölcsi kockázat fogalmának alkalmazása politikai jelenségek értelmezésére – a legkézenfekvőbb esetben – olyan nem teljes információs játékot tetelez fel, amelyre a választásokon induló politikai jelöltek (megbízottak) és a reprezentatív választópolgárok (megbízók) között kerül sor. A megbízottak kiválasztásának demokratikus folyamatában a megbízók olyan politikusokat támogatnának, akik hozzáértők, a közérdeket szolgálják, valamint jog- és normakövetők. A kihívás persze sok jelöltet ösztönözhet arra, hogy elinduljon a választáson. Lesznek közöttük olyanok, akik kevésbé rátermettek, sőt rosszindulatúak, s ez a helyzet könnyen beindíthatja a kontraszelekció mechanizmusának működését. A jó politikai jelölteket csak akkor lehetne megválasztani a rossz politikai jelöltek ellenében, ha a felkészültséget, rátermettséget és erényeket könnyű lenne megfigyelni és ellenőrizni. Az alapprobléma tehát – hasonlóan a használt autó vásárlásához – abban rejlik, hogy a rosszul informált fél (a választópolgár) képes lesz-e valaha

⁵ A hatékonyságvesztéssel járó kontraszelekció kialakulásakor várható jelzés és szűrés összefüggéseit leírhatjuk egy nem teljes információs játék terminusaiban is (*Gömöri* [2006] 792. o.). A kialakult kontraszelekciós helyzetnek – a legegyszerűbb esetet véve – két racionális szereplője van: a jól informált és a rosszul informált fél. Az ilyen szekvenciális játék kimenetele pedig alapvetően azon múlik, hogy melyikük teszi meg az első lépést. A rosszul informált fél kezdőlépése a szűrés, a jól informált fél kezdőlépése pedig a jelzés lesz.

⁶ További fontos szervezeti-méleti példákat találunk a megbízó–megbízott relációra a csoportos termelés és a részvényesek–vállalatvezetők viszonyának elemzése kapcsán a Menedzserdilemmák. A hierarchia politikai gazdaságtana című könyvben (*Miller* [2002] 197–206. o., illetve 261–271. o.).

is pontosan megismerni a – legalábbis saját képességeiről és szándékairól – jól informált feleket (a politikai jelölteket).

A helyzet az információs aszimmetria *tipikus* esete: a választók ugyanis sohasem lehetnek tökéletesen informáltak a politikai jelöltek valódi képességeiről és szándékairól, mindig lesz kisebb-nagyobb mértékű bizonytalanság a politikai jelöltek jellemzőiről. Ráadásul minden jelölt a saját kiválóságát és feddhetetlenségét fogja hirdetni a kampány során. A választópolgárok bizonytalansága tovább nő. Sőt a rosszindulatú jelöltek – túl azon, hogy megtévesztő módon, saját magukról hamis képet festenek – attól sem riadnak vissza, hogy téves információkat terjesszenek a többiekéről. Beindul a negatív kampány és/vagy a rágalomhadjárat, s ennek során további manipulációs módszerekkel fogják az érintettek befolyásolni a politikai verseny kimenetelét.⁷ Ezzel a fegyverrel a tisztességes jelöltek – legalábbis egyelőre – nem élnek, mert bíznak a választópolgárok tájékozottságában és józanságában. Ezeknek a folyamatoknak viszont előbb-utóbb az lehet a következménye, hogy a tisztességes jelöltek kiszorulnak a politikai versenyből (vagy egy részük előbb-utóbb beadja a derekát, s beszáll a tisztességtelen eszközökkel folytatott küzdelembe).⁸ A kontraszelekció – hasonlóan ahhoz, ahogy aláássa a hatékony piaci működést – nem kíméli a demokratikus politikai rendszert sem.⁹

Tudnak-e olyan jelzéseket adni a felkészült és becsületes jelöltek, amelyek segíthetnek a választópolgároknak a kontraszelekció káros következményeinek kivédésében? Képesek lesznek-e a választópolgárok valahogyan megsűrni a jelölteket, színvallásra készítetve őket? Működnek-e – a gazdasági piacokhoz hasonlóan – hatékony jelzési és szűrési mechanizmusok a politikai jelenségek világában, amelyek révén csökkenteni lehet a szóban forgó negatív jelenségeket? Talán azok a társadalmi normák, konvenciók és elköteleződések játszhatnak ilyen szerepet a politikában, amelyek a kölcsönösséget, a szolidaritást és az együttműködési készséget úgy tudják jelezni a választópolgárok számára, hogy azzal az álnok jelöltek nem tudnak hitelesen élni. A bizalomépítő lépések megtétele, a tisztesség megőrzése és a törvényi (akár alkotmányos) korlátozások szándékos vállalása szintén javíthat a helyzeten. A választópolgároknak pedig – ugyan korlátozott mértékben, de – rendelkezésükre állnak szűrési eljárások. Példaként említhetjük akár az – eredetileg nem ezt a célt szolgáló, de szűrési funkcióra mégis alkalmas – kopogtatócédulák gyűjtését vagy az amerikai elnökválasztások során rendezett előválasztásokat. Ha már itt sikerül a rossz politikai jelöltek egy részét kiszűrni, akkor javulhat a helyzet, habár manipulációra ezekben az esetekben is bőven van lehetőség.

Erkölcsi kockázattal mindenekelőtt akkor kell számolnunk a politikában, amikor a választások után a jelöltek egyik része hatalomba kerül, s átveszi a politikai irányítást. A hatalomgyakorlás során a politikusok egyre több kísértésnek vannak kitéve. Az egyik legnagyobb kísértés az, hogy a politikus a kampányban ígért választási programja helyett

⁷ A negatív kampány persze nem jelenti feltétlenül téves információk terjesztését, de ha ezzel párosul, felerősítheti a kontraszelekció jelenségét.

⁸ Könnyű belátni, hogy mint minden verseny, a politikai kampány is modellezhető például a fogolydilemma-játék terminusaiban. Egyensúlyi helyzetben minden szereplő domináns stratégiája az lesz, hogy használja a verseny tisztességtelen eszközeit, mert különben kudarcot vall.

⁹ A politika kontraszelektivitásának problematikája nem újszerű, már Platón óta ismeretes a politikai filozófiában és a politikatudományban. Vegyük például a következő idézetet: „Nos, éppen ezért nem akar a becsületes ember pénzért vagy kitüntetésért vezetést vállalni: sem nyíltan nem akar a vezetésért munkabért elfogadni, nehogy bérmunkásnak, sem pedig titokban hasznót húzni a vezető állásból, nehogy tolvajnak nevezzék. De nem vállalja kitüntetésért sem, mert nem becsvágyó. Így aztán kényszerre, illetve büntetésre van szükség, ha szeretnénk, hogy vállalja a vezetést – nyilván ezért tartjuk szegénytelen dolognak, hogy ha valaki a maga jószántából vállalkozik a vezetésre, anélkül, hogy bevárná, míg erre rákényszerül –, a legnagyobb büntetés pedig az, hogy nála silányabb ember vezetése alá kerül, ha ő maga nem vállalja a vezetést...” (Platón [1984] 58–59. o.) Szándékaink szerint a politikai kontraszelektivitás jelenségét új megvilágításba helyezzzük az ökonómiai szemléletmód segítségével, vagyis nem magát a problémát, hanem analitikus megfogalmazását és megindokolását tekintjük újszerűnek.

saját elképzeléseit váltja valóra. A politikus az önmegvalósítás során kiélheti saját ambícióit, a hatalomgyakorlást ennek rendelheti alá. Egy ennél is végzetesebb kísértés szerint hivatalát és befolyását saját személyes előnyére vagy családjá, barátai és üzletfelei érdekében aknázza ki, egyre inkább megfélemlítve a közérdekről. Ha az erkölcsi kockázat szülte korrupció¹⁰ és járadékvadászat (*rent-seeking*) politikai problémává válik, akkor várhatóan szoros összefüggésbe kerül a képviseleti rendszer három fontos jellemzőjével, a politikai hatalom és járadék (extraprofit) nagyságával, valamint a hatalomban eltöltött idő hosszúságával. Ennek kapcsán három empirikusan vizsgálható hipotézist fogalmazhatunk meg.

1. Minél nagyobb diszkrecionális hatalommal rendelkeznek a politikusok, annál vakmerőbbek lesznek a politikai hatalom magáncélokra történő felhasználása során.
2. Minél kedvezőbb lehetőségeket kínál a politikai hatalomgyakorlás a járadékvadászatra, annál nagyobb lesz a versengés a politikai pozíciókért.
3. Minél hosszabb időt töltenek el a politikusok a hatalomban, annál súlyosabb problémává válhat az erkölcsi kockázatból fakadó korrupció. Mindezek alapvető oka, hogy ha egy politikus korrumpálódik, akkor számára nehezen van visszaút a becsületes politikusok világába. Idővel még akár a jó politikus is korrupttá válhat, ha nem tud ellenállni a csábításnak. A korrupst politikus viszont áltatában egyre mélyebbre süllyed a járadékvadászat mocsarában, *hitelesen* igen nehezen válhat ismét jó politikussá. Véltetően ez a legjobb indok arra, hogy a törvényhozók hivatali idejét (a kormányzati ciklus hosszát) általában szigorúan szabályozzák, megelőzve ezzel azoknak a nemkívánatos hatásoknak a kialakulását, amelyek az átláthatóság és az elszámoltathatóság általános eróziójához vezethetnek a demokratikus politikai rendszerben.

A képviseleti demokrácia mint megbízási probléma – rejtett információk és rejtett cselekvések a politikában

A felsorolt problémákat a képviseleti demokrácia általánosabb összefüggéseibe ágyazottn – mindenekelőtt az önkéntes hatalomátruházás és képviselet kapcsán – részletesebben is tárgyalhatjuk (*Strom* [2001]). A hatalom delegálása minden modern kormányzat egyik fontos és szükségszerű jellemzője. Mindenekelőtt a politikai döntések meghozatalával kapcsolatos teljesítőképesség és kompetencia korlátossága, valamint a társadalmi döntésekkel és kollektív cselekvésekkel kapcsolatos általános problémák¹¹ teszik indokolttá a hatalomátruházás különböző formáit a parlamenti demokráciában. A képviseleti rendszerben a hatalomátruházás sajátos láncolata alakul ki.¹² A hatalmat ugyanis 1. a választópolgárok (mint megbízók) a megválasztott képviselőkre (mint megbízottakra), 2. a megvá-

¹⁰ Persze sokszor előfordulhat az is, hogy a választópolgárok korrumpálják a politikusokat (az állam foglyul ejtése, *state capture*), itt azonban ezzel az esettel nem foglalkozunk, mert ez a típusú korrupció nem az általunk vizsgált tipikus információk aszimmetriából fakad.

¹¹ A társadalmi döntések meghozatalának egyik legáltalánosabb problémáját a preferenciaaggregálás terminusaiban szoktuk megfogalmazni: milyen mechanizmusok képesek az egyéni preferenciákból a társadalmi preferenciákat (a „népakaratot”) előállítani? Milyen ellentmondásokkal terhesek a demokratikus (például a többségi elven nyugvó) szavazási eljárások? Kenneth Arrow Nobel-díjas közgazdász híres lehetetlenségi tétele szerint nincs olyan társadalmi döntési függvény, amely egyszerre kielégítené a teljesség, a Pareto-optimalitás, a tranzitivitás, az irreleváns alternatíváktól való függetlenség és a diktatúramentesség követelményét (*Arrow* [1951]). A kollektív cselekvési helyzetekből fakadó legátfogóbb probléma pedig, amelyet korábban a politikai piac szükségessége mellett hoztunk fel indokként, a (kvázi)közjavak termelése és fogyasztása során kialakuló potyautasjelenség (*Olson* [1997]).

¹² Itt most nem foglalkozunk részletesen a társadalmi döntések elméletében Sen-paradoxonnak nevezett jelenséggel, amely szerint a hatalomátruházás szükségképpen ellentmondásokhoz vezet. Amartya Sen Nobel-díjas közgazdász mutatta ki, hogy a döntési jogkörök decentralizálása esetén a hierarchiák nem képesek egyszerre kielégíteni a teljesség, a Pareto-optimalitás, a tranzitivitás és a minimális jogkörátruházás elemi követelményeit (*Sen* [1983]). Ez pedig hatékonyságvesztéshez vagy a (kontra)szelektió erősödéséhez vezet.

lasztott képviselők (mint megbízók) a kormányfőre és kabinetjére (mint megbízottakra), 3. a kormányfő és kabinetje (mint megbízó) a kormány tagjaira (mint megbízottakra), 4. a kormánytagok (mint megbízók) pedig az állami hivatalnokokra, köztisztviselőkre és hivatalaikra (mint megbízottakra) ruházzák át. A modern politikai gazdaságtan szempontjai szerint – mint azt a zárójelkben szereplő elnevezések mutatják – ezeket a relációkat egyaránt értelmezhetjük a megbízó–megbízott modell fogalmaiban. Ebből pedig az a világos következtetés adódik, hogy a hatalomátruházás láncolatában – az információs aszimmetria miatt – folyamatosan számolnunk kell a kontraszelekció és az erkölcsi kockázat lehetőségével. Az elmélet terminusaiban a népszuverenitás elve azt jelenti, hogy a hatalomátruházás láncolatában a végső megbízók az állampolgárok.¹³ A végső megbízottak csoportját viszont az állami hivatalnokok, a köztisztviselők és hivatalaik alkotják, míg a többi szereplő sajátos módon egyszerre kerül a megbízó és a megbízott szerepkörébe.

Korábbi érveink alapján a hatalomátruházás minden formája magában rejti annak kockázatát, hogy a megbízottak nem fogják megbízhatóan követni a megbízók érdekeit. Ha a megbízott preferenciái és ösztönzői nincsenek (teljes) összhangban a megbízó érdekeivel, akkor a hatalomátruházás előidézi a megbízási problémát (*agency problem*), elvileg a fenti láncolat minden relációjában. A preferenciák és ösztönzők effajta divergenciája a – megbízott javára előálló – aszimmetrikus informáltság esetén válhat különösen súlyossá. Rejtett információ (*hidden information*) esetén ugyanis a megbízó nem ismeri teljes mértékben a megbízott képességeit és preferenciáit, s ez vezethet – mint azt korábban már láthattuk – a kontraszelekció jelenségének kialakulásához: a megbízó rossz megbízottat fog kiválasztani.¹⁴ Ilyenkor nagy az esély arra, hogy a választópolgárok rossz képviselőket, a képviselők rossz kormányfőt és rossz kabinetet, a kormányfő és kabinetje rossz kormánytagokat, a kormánytagok pedig rossz állami hivatalnokokat és köztisztviselőket fognak választani. Rejtett cselekvés (*hidden action*) esetén viszont a megbízók nem tudják tökéletesen megfigyelni a megbízottak viselkedését, s ez vezet – mint azt korábban már kifejtettük – az erkölcsi kockázat burjánzásához: a kiválasztott megbízott preferenciái és lehetőségei akár homlokegyenest ellentétesek is lehetnek a megbízó érdekeivel. Ilyenkor pedig nagy az esély arra, hogy a képviselők az állampolgárok, a kormányfő és kabinetje a képviselők, a kormánytagok a kormányfő és kabinetje, az állami hivatalnokok és köztisztviselők pedig a kormánytagok érdekével kerülnek szembe. Mindezek alapján egyértelműen leszögezhetjük, hogy a politikai intézmények és ösztönzési rendszerek (újra)tervezése során nehezen hagyhatók figyelmen kívül a kontraszelekció, az erkölcsi kockázat és a megbízási probléma várható káros hatásai.¹⁵ Ha viszont tisztában vagyunk ezekkel a kockázatokkal, több esélyünk lehet felkészülni a negatív következmények mérséklését célzó megoldások kialakítására, a jelzés és szűrés lehetőségeinek beépítésére a politikai intézményekbe.

Összegzés helyett

A modern politikai gazdaságtanban széles körben elfogadott nézet szerint azok a politikai intézmények ösztönzik a politikai rendszer megfelelő működését, amelyek képesek korlátozni a morális kockázatot, a járadékvadászatot, továbbá képesek támogatni az átlátha-

¹³ Hasonlóan ahhoz, ahogy a közgazdászok előszeretettel emlegetik a fogyasztói szuverenitás elvét.

¹⁴ Max Weber írta a bürokratikus uralom kapcsán: „Az uralomnak alávetettek – mivel nem szakemberek – csak a szerzett tapasztalatok alapján, azaz utólag tudhatják meg, hogy egy hivatalra jelölt személynek milyen kvalitásai vannak.” (Weber [1996] 65. o.)

¹⁵ Ezek a jelenségek pedig könnyen életre hívhatják a kivonulás és tiltakozás különféle mechanizmusait, már amennyiben az érintettek – Hirschmann [1995] klasszikus érve szerint – ezeket a jelenségeket a politikai intézmények teljesítményében bekövetkező hanyatlásként érzékelik.

tóságot, a választott politikusok és közhivatalnokok elszámoltathatóságát (*Ferraz–Finan* [2009]). A politikai intézmények azonban csak részben tudnak magyarázattal szolgálni a kormányzás minőségében megmutató országok közötti és időbeli különbségekre. Egy másik – akár az előzővel összeegyeztethető – álláspont szerint a politikaalkotás minősége a politikai osztály tagjainak alkalmasságától és tisztességétől függ (*Besley* [2006]).¹⁶

Egyre több empirikus kutatás erősíti meg azt a hipotézist, amely szerint a politikai vezetők – a politikai intézményrendszer és a politikai kultúra mellett – meghatározó szerepet játszanak az alkalmas politika kialakításában, és ezen keresztül adott ország széles értelemben vett szocioökonómiai teljesítményének alakításában. *Caselli–Morelli* [2004] kimutatta, hogy fontos megérteni a rossz politikusok „kínálatát” növelő tényezőket. Ezek közül – elemzése szerint – kiemelt szerepet játszik a politikai pozícióval járó várható járadékok nagysága, valamint a jelöltekkel kapcsolatos információk hiányossága.

Gehlbach–Sonin [2003] vizsgálatai azt a kérdést feszegették, hogy a gazdasági elit tagjai mikor szállnak versenybe a politikai pozícióért, amit ők a befolyásszerzés (lobbizás) alternatívájának tekintenek. Elemzésük szerint az üzleti világból érkező politikusok esetében nagyobb az esélye a közhivatalok magáncélokot szolgáló kiaknázásának, és ez a jelenség inkább a fejlődő országokban fordul elő.

Jones–Olken [2005] nemzetközi összehasonlító vizsgálatában a következő kérdésre kereste a magyarázatot: hogyan hatnak a politikai vezetésben bekövetkező váratlan események a gazdaság teljesítőképességére? Hivatalban lévő országos szintű politikai vezetők halála esetén bekövetkezett gazdaságpolitikai változásokat elemezve arra az eredményre jutottak, hogy a politikai vezetők személyes kvalitásai igen szoros kapcsolatban vannak a gazdasági növekedéssel. Tekintélyelvű politikai rendszerekben ez a kapcsolat erősebben érvényesül, de demokratikus politikai rendszerekben is egyértelműen kimutatható ez a hatás.

A modern politikai gazdaságtan klasszikusai kidolgozták a morális kockázat politikai modelljeit, s a hangsúlyt elsősorban annak vizsgálatára helyezték, hogyan lehet a politikusok tevékenységét kordában tartani a választások révén. Az elmondottak alapján azonban úgy tűnik, hogy egyre inkább felértékelődnek azok az elméleti és empirikus kutatások, amelyek a politikai rendszer teljesítményének magyarázata során magukat a szereplőket, jellemzőiket és motivációikat, valamint kiválasztásuk mechanizmusait állítják középpontba. Ezekhez az elemzésekhez pedig akár a modern közgazdaságtan egyes fogalmait és modelljeit is felhasználhatjuk, mint azt reményeink szerint sikerült elfogadható módon érzékeltetnünk érveink kifejtése során.¹⁷

¹⁶ Egy további meghatározó nézet szerint a politikai kultúrának (értékeknek, normáknak, hagyományoknak) szintén döntő jelentőségük van.

¹⁷ Ezzel persze nem azt akarjuk mondani, hogy a politikai jelenségeket *kizárólag* ökonómiai fogalmakkal és modellekkel kellene vizsgálni. Az általunk használt analógiának is több fontos korlátja van: nyilvánvaló például, hogy a törvényhozók – vagyis a politikusok – sokkal hatékonyabban tudják szabályozni a gazdaságot, mint a piaci szereplők, sőt a törvényhozók még arra is képesek lehetnek, hogy megváltoztassák a választási rendszer szabályait. Egy másik fontos különbség: a kínált termék/szolgáltatás helyettesíthetőségének is egészen mások az esélyei a politikai és a gazdasági piacokon. Érdemes lehet továbbá azt is részletesen megvizsgálni, hogy milyen hasonlósági/különbségei vannak a piaci belépésnek a politika és a gazdaság világában. A közgazdaságtan politikatudományi alkalmazhatóságának termékenysége és korlátai tekintetében mindazonáltal mérvadóan tekinthetjük Albert Hirschmann álláspontját, amelyet a *Kivonulás, tiltakozás, hűség* című könyvében a következőkben összegzett: „... reményeim szerint sikerül a politikatudósoknak felmutatnom a közgazdasági fogalmak hasznosságát, s a közgazdászoknak a politológiai fogalmak célszerűségét. Az ilyen kölcsönös hiányzott a közelmúlt interdiszciplináris műveiből.” (*Hirschmann* [1995] 26–27. o. – kiemelés az eredetiben.) Ezek szerint a közgazdaságtan és a politikatudomány viszonya semmiképpen nem merül ki abban, hogy az ökonómiai szemléletmód mindenhatóságát hirdetve újabb és újabb politikai (és társadalmi) jelenségeket vizsgálunk közgazdaságtani modellekkel.

Hivatkozások

- AKERLOF, G. [1970]: The Market for „Lemons”: Quality Uncertainty and the Market Mechanism. *The Quarterly Journal of Economics*, 84. 488–500. o.
- AKERLOF, G. [1976]: The Economics of the Rat-race and other Woeful Tales. *The Quarterly Journal of Economics*, 90, 599–617. o.
- ARROW, K. [1951]: *Social Choice and Individual Values*. Wiley, New York.
- BARRO, R. [1973]: The Control of Politicians: An Economic Model. *Public Choice*, 14. 19–42. o.
- BEKKER ZSUZSA (szerk.) [2005]: *Közgazdasági Nobel-díjasok, 1969–2004*. KJK–Kerszöv, Budapest.
- BESLEY, T. [2006]: *Principled Agents? The Political Economy of Good Government*. Oxford University Press, Oxford.
- CASELLI, F.–MORELLI, M. [2004]: Bad Politicians. *Journal of Public Economics*, 71. 829–53. o.
- CULLIS, J.–JONES, P. [2003]: *Közpénzügyek és közösségi döntések*. Aula, Budapest.
- DEWAN, A. A. [2006]: Adverse Selection and Moral Hazard in Politics. *The Daily Star*, január <http://www.thedailystar.net/2006/01/01/d60101020322.htm>.
- DOWNS, A. [1957]: *An Economic Theory of Democracy*. Harper, New York.
- FEARON, J. D. [1999]: Electoral Accountability and the Control of Politicians: Selecting Good Types versus Sanctioning Poor Performance. Megjelent: *Przeworski, A.–Stokes, S. C.–Manin, B.* (szerk.): *Democracy, Accountability, and Authority*. Cambridge University Press, Cambridge.
- FEREJOHN, J. [1986]: Incumbent Performance and Electoral Control. *Public Choice*, 50. 5–25. o.
- FERRAZ, C.–FINNAN, F. [2009]: Motivating Politicians: The Impacts of Monetary Incentives on Quality and Performance. http://www.econ.ucla.edu/ffinan/Finan_MPpoliticians.pdf.
- FRANK, R. H. [1991]: *Microeconomics and Behavior*. McGraw-Hill, New York.
- GEHLBACH, S.–SONIN, K. [2003]: Businessman Candidates: Special Interest Politics in Weakly Institutionalized Environments. <http://cniss.wustl.edu/workshoppapers/soninpaper.pdf>.
- GÓMÖRI ANDRÁS [2005]: A. Michael Spence. Megjelent: *Bekker Zsuzsa* (szerk.): *Közgazdasági Nobel-díjasok, 1969–2004*. KJK–Kerszöv, Budapest, 789–802. o.
- HIRSCHMANN, A. O. [1995]: Kivonulás, tiltakozás, hűség. Hogyan reagálnak vállalatok, szervezetek és államok hanyatlására az érintettek? Osiris, Budapest.
- JOHNSON, D. B. [1999]: A közösségi döntések elmélete. Bevezetés az új politikai gazdaságtanba. Osiris, Budapest.
- JONES, B.–OLKEN, B. [2005]: Do Leaders Matter? National Leadership and Growth since World War II. *Quarterly Journal of Economics*, 120. 835–864. o.
- MILLER, G. J. [2002]: Menedzserdilemmák. A hierarchia politikai gazdaságtana. Aula, Budapest.
- OLSON, M. [1997]: A kollektív cselekvés logikája. Közjavak és csoportelmélet. Osiris, Budapest.
- PLATÓN [1984]: Állam, első könyv, 347 c. Megjelent: *Platón összes művei, II. kötet*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- SEN, A. [1983]: Liberty and Social Choice. *Journal of Philosophy*, 80. 5–28. o.
- SPENCE, A. M. [1973]: Job Market Signaling. *The Quarterly Journal of Economics*, 87. 355–374. o.
- STIGLITZ, J. [1977]: Monopoly, Nonlinear Pricing, and Imperfect Information: The insurance market. *Review of Economic Studies*, 44. 407–430. o.
- STROM, K. [2001]: Agency and Parliamentary Democracy. <http://weber.ucsd.edu/~kstrom/Agency.htm>.
- WEBER, M. [1996]: Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai, 2/3. *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest*.